

Funktsionalistlik keeleteooria ning rakenduslingvistilised arusaamad Eestis

Krista Kerge

Tallinna Pedagoogikaülikool

1. Rakenduslingvistika ja kas teda Eestis on?

Soome rakenduslingvist Kari Sajavaara määratleb rakenduskeeleteaduse alaks, kus *pyritään ratkaisemaan sellaisia ihmisyksilön tai -yhteisön ongelmia, jotka ovat tavalla tai toisella sidoksissa kieleen* (Sajavaara 2000: 15). Ta rõhutab ala paratamatut integratsiooni teiste teadusaladega (sotsioloogia, psühholoogia, sotsiaalpsühholoogia, pedagoogika, kirjandusteadus, rakendusmatemaatika jne), ühtlasi aga ka sellest tulenevat eklektilisust (samas: 16–18). Objekti haare ja ala eklektilisus on põhjused, mis sunnivad rakenduslingvistika olemust ja võimalikku siseliigendust taas määratlema ka mujal (vt Andegwandte 2000). Põhilised erinevused näivad olevat kahe mõtestuse vahel: 1) rakenduslik/rakenduseesmärgiga väljund, mis nõuab keeleteaduslikku alust, ja 2) keeleteoreetiline väljund, mis on suunatud keeleteaduse ja keelelise käitumise juhtimisele või mõtestamisele. Viimati viidatud allikas koondab esimese juhu nimetuse *angewandte angewandte Linguistik* alla, teisel juhul aga kasutab terminit *theoretische angewandte Linguistik*. Kolmandat suunda, mida iseloomustab arvutirakendus mõlema suuna huvides, võiks hõlmata arvutuslingvistika olemuselt laiem termin. Selle viimase kohta on ilmunud ülevaatlikke töid (Koit, Õim 1998) ja alaga tegelejatel värske artiklikogu, mistõttu arvutivaldkonda puudutatakse allpool libamisi.

Eestis end rakenduslingvistikaga tegelejana ei määratleta ja/või ei reklaamita. Kummatigi tegutsetakse: EKI-s, ülikoolides, riigi eksami- ja kvalifikatsioonikeskuse juures, õigustõlkekeskuses, koguni justiitsministeeriumis ja riigikantseleis.

Leksikograafia koos oma üldistatud praktikaga; keelekorraldus oma mitmekesise väljundiga; keelte võrdlus; õiguskeele mõtestamine ja suunamine; keelelise mõjutamise uuringud; tekstide tõlke- ja tõlgendusteoreetiline analüüs on vaid üks osa rakenduslingvistikast. Lisanduvad keeledidaktika ja vastavate õppekavade arendus; tase- ja standardite ja standardtestide väljatöötamine ning keelepoliitika

selle taustal jne. Kogu ala nõuab keeleoskuse komponentide, keele ja ühiskonna, keele ja kultuuri seoste mõtestust, pannes ühtaegu aluse õpetajate jm keelepraktikute ettevalmistusele ning tagades nende täiendkoolituse. Suundi ja seoseid on lugematult. Eespool on juba märgitud lingvistikasse tagasi suunduv arvutitöö: automaatsõnastike ja tekstikorpuste koostamine, nende analüüsi- ja sünteesisuutlikkuse pidev avardamine. Siduvaks lüliks on teoreetiliselt mõtestatud, ettekannetes, loengutes, artiklites jm publikatsioonides kajastatud rakenduslingvistiline väljund, mida siinkohal üles lugeda oleks võimatu.¹

Nimetatu toetub (vähemalt ideaalis) kaasaegsele teooriale. Leksikograafia teooriana peab käima sõnastike (s)ees, kirjakeeleteooria keelekorralduse (s)ees, tõlketeooria tõlkimise (s)ees, keele semantiline kirjeldus, korraldus ja tõlgendusteooria õigusteksti koostamis- ja tõlgenduspraktika (s)ees. Samuti eeldavad emakeeleõpetus, riigikeele kui teise keele õpe ja tasemestandardite kirjeldus nii arengupsühholoogia ja kasvatus- või didaktikateooria tundmist kui ka keele toimimise teoreetilist mõistmist, k.a kultuuriline raam. Teadus omakorda peaks üldistama praktikat, milleks annavad muuhulgas võimaluse tekstikorpused.

Kui praktika alati ei ole teoreetiliselt mõtestatud ettekannete, raamatute, artiklite jms näol, siis peab seesugune mõtestus olema keelepraktiku peas. See on ka põhjus, miks otsene keelekasutus suunav praktika sünnib EKI hõlmas või ülikooliinimeste kaudu. Näiteks puudub raamat “Kuidas koostada ÕS-i” kuid on olemas uus eesti keele sõnaraamat. Riigi teaduspreemia määramine selle koostajatele peaks mõtlema panema neid, kelle jaoks leksikograafia teadus ei ole. Praegu on praktikas olemas hea võrdlus. Täiesti toetuseta töötavad erakirjastused on püüdnud pakkuda midagi nii akadeemilise väljundi kõrvale, ette kui ka asemele, aga tihti jääb puudu “see üks sammuke” – enese majandajal kas ei ole aega teoreetiliseks

¹ Vähem tuntud väljaannetest võiks nimetada järgmisi: Õigusaktide keelekasutus: Õiguskeel 1995–2001; emakeeleõpetuse eesmärgid, komponendid: Eesti 1996, tekstikesksed õpikud, nt Ehala 2000; riigikeeleoskuse määratlemine: Kerge 1996/1998; Ehala, Saarso, Vare, Õispuu 1997; Laur 1998; Loog, Kerge 1999; selle omandamisele suunatud kirjandus, vt ülevaadet Kerge 2001b; ja õpetajamaterjalid, nt Kraut 2000; Metslang, Tomingas, Õispuu 2000/2001; Kerge 2001a; keele ja kultuuri seosed Pajupuu 2001 jne.

süvenemiseks või pole tal valida teostajaid, kelle eeldused hetke-ideaalile vastaksid.

Rakenduslingvistika on isegi enam kui keelekirjeldus sunnitud keele toimemehhanisme tundma, kusjuures Eesti ühiskond maksab ikka veel meelsamini kinni eesti keele kirjelduse ja selle õpetamise kui keeleteooria koos tema õpetamisega või rakenduslingvistilise tulemiga, sh perspektiivseim kõnetehnoloogiline väljund (vt Õim 2001b). Samas väidab Bernd Spillner: *Die Arbeit in der Angewandten Linguistik ist .. ungleich komplexer und methodisch komplizierter als in anderen Teilbereichen der Sprachwissenschaft* (Angewandte 2000: 10).

Sageli aga ei osata rakenduslingvistikat või mõnd selle väljundit mõtestada. Lingvistikasisesi on kohati jäänud mulje, et keelekorraldustööl pole teoreetilist alust ja preskriptiivsus on seetõttu lubamatu (nt Erelt, Metslang 1998) või lubamatult ulatuslik (Hennoste 1999), kuid keeleteadusoludes mõtestatud vaatenurka eitus ei paku. Kõike muud kui rahul on ühiskond seaduste jm õigusaktide sõnastusega, kuid õiguskeele määratlemise katsed on lingvistika poolt katmata (vt Mereste 1996), jättes üsna nõutuks (vt A. Mõttuse artikleid 1997. a Õiguskeeltes ning E. Silveti, J. Sootaki, A. Kirise, J. Adamsi, R. Maruste jt artikleid samas 2000 ja 2001). Ka riigikeele tasemestandarditega ei olda rahul (Hennoste 1999 jm). A.-R. Hausenberg ja M. Rannut kahtlevad Sirbi veergudel argumenteeritult standardtestide aastavanustes tulemustes, ilma et neist endast sõltuvat õpetajate ettevalmistustaset suudetaks riigi ja avalikkuse nõudmistega korrelatsiooni viia. Akadeemilist grammatikat (EKG 1993, 1995) analüüsi-des on korduvalt positiivsena märgitud preskriptiivsuse puudumist kirjeldusviisis, ei märgata aga, et see on sisse kirjutatud mõne osa kirjeldusobjekti kaudu (morfoloogia aines) või mõne keeleüksuse kirjeldusse (nt lisand), samal ajal kui teisel ei liigendata materjali funktsionaalsust arvestades peaaegu üldse (sõnamoodustus). Kogu teoreetiline pagas niisiis ühtaegu kergendab rakendusliku mõtte liikumist, vabastades keelekorralduse kirjakeele kujundusaja paratamatust ja toona mõttekast jäikusest, kuid samal ajal ka raskendab uut tüüpi rakendusliku mõtestuse ehitamist grammatika ja suursõnastike akadeemilisel vundamendile. Mingi samm on inimeste vähesuse tõttu kogu aeg puudu. Keeleteadus on väga hea ja pidevalt aja tasemel, kuid selle koguteadmine ei jõua seletav-didaktilise rakendusling-

vistilise väljundi vähesuse tõttu filoloogilise avalikkuseni selle sõna laias mõttes.

Kõik see viitab siinkirjutaja arvates asjaolule, et funktsionaalses – ja ühtlasi funktsionalistlikus – lähenemises keelele on eesti lingvistikal puudujääke, mis piiravad teabe rakendatavust.

Enne nende juurde asumist mõelgem veel ühele seigale. Soome edukas rakenduslingvistika on suuresti välja arenenud võõrfiloloogia baasil, samal ajal kui Eestis elaks võõrkeelesuunitlus justkui omaene eraldiseisvat elu. Vahetu koostöö nende vahel on hetkel enam kui väike. Samas on väikesearvulise rahva keelekeskkonna edenedmine suuresti keelekontaktide tulemus, nagu keelekorralduse nüüdisprobleemidki on enim võõrkeelsete alustekstidega töötamise tulemus (Kerge 1998), mistõttu võõrfiloloogide ettevalmistus ja ettevalmistajad peaks selge(ma)lt kuuluma eesti lingvistika konteksti ja haakuma kohaliku diskursusega. Võõrkeele akadeemiline õpe Eesti keskkonnas on olemuslikult rakendusliku eesmärgiga ja tema akadeemilise väljundi haakuvus ülejäänud lingvistikaga seetõttu vältimatu.

2. Teoreetiline keeleteadus Eestis

Ei saa esitada küsimust, kas Eestis on vaja teoreetilist keeleteadust. Kui hästi oleks kirjeldatud keel kui süsteem, selle süsteemi rakenduskülg tõstab otsekohe üles küsimuse, kuidas keel toimib, see aga on juba keeleteooria. Järelikult on teoreetilist keeleteadust Eestis enam kui vaja. Õnneks on autoreid, kes meid keeleteaduse teoreetiliste arengutega ka otseselt kursis hoiavad – ennekõike muidugi Haldur Õim, kes on analüüsinud ka eesti keeleteaduse üldist teoreetilist haakuvust ja adekvaatsust (Õim 2001a).

Üheks heaks näiteks keeleteoreetilise mõtte teatud suunal on 1999. a. Tartu ülikoolis toimunud diskussioon “Eesti keele allkeeled” mida kajastab samanimeline kogumik (Hennoste 2000a). Just Eesti keelesituatsioonile eriomasest rakenduslikust tarbest välja kasvanud diskussioon annab tõendust, kui laialivalguv on ühe valdkonna mõistekasutus rahvusvahelises literatuuris. Järelduvad mõistetäpsustused sõltuvad diskussioonis küll mitme eri kirjutaja vaatenurgast, kuid võiksid koos keelesituatsiooni adekvaatse analüüsiga pakkuda mõndagi teoreetiliselt manuaalset, näidates käibemõistete rakendatavust ja kohatist rakendamatumust ning tarvet täpsustuse järele nii teksti- ja korpuseanalüüsi erinevatest aspektidest ja eesmärkidest lähtumisel kui ka sotsiolingvistikas ja pragmaatikas. Seejuures pole

tegemist fenomeniga, mis eestikeelse (nagu iga rahvuskeelse) keeleteaduse igal juhul muudab informatiivseks – see on mõistete täpsustumine konkreetse keele mõistesüsteemi loogika tõttu.²

3. Funktsionalism rakenduskeeleteaduse taustana

Siinkirjutaja ei kavatsenud funktsionaalset keeleteadust defineerida. Esi-mene põhjendus on see, et funktsionalismi ja sutrukturalismi paradig-mades on selgeid põimumisi juba kujunemisloos ehk alates eel-mise sajandi algusest. Lingvistikaentsüklopeediad (nt Malmkjær 1996; Matthews 1997; Finch 2000) defineerivad neid kahte para-digmat vastandina. Kui aga liikuda mööda märksõnu, siis ei ole üldse võimatu, et lugeja suunatakse funktsionaalse lingvistika juurest Pra-ha koolkonna ja A. Martinet' nime juurde, osutades nende märksõna-de alt omakorda edasi strukturalismile või koguni asjaolule, et mõnd Martinet' teost võib strukturalismis pidada üheks aabitsaks. Iseäranis ilmekas on koht, kus väidetakse, et tema “Üldkeeleteaduse ele-mendid” (1960) on *brief introduction to structural (or functional) linguistics* (Matthews 1997: 218). On ka üsna ilmne, et funktsio-naalsus on ühtaegu postuleeritud strukturalismi klassikas F de Saussure'i *parole*'i mõistega ning et strukturalismi etapita ei saaks funktsionaalne paradigma ammendavalt rakenduda. Põimumi-

² Võin ühe näitena tuua oma uurimisvaldkonda jääva liitsõna mõiste: keeltesse, kus talle vastab mitu terminit sõltuvalt sellest, milline seos on moodustise osade vahel või kuidas mitmetüveline moodustis on saadud, on raske edastada diskussiooni, kas liitsõna katusmõistet on vaja. Eestis domineerib arvamus, et ei ole – moodustusviisi esiletõstmise (liitsõna *korv+pall* ja tuletis *korvpall/ur*) tundub ainuvajalik (Vare 1984; Erelt 1997). Traditsioonilist ehituslikku tähendust on terminile *liitsõna* moo-dustusliku kõrval aga vaja (vt Kerge 1990), sest tekstiökonomia aspek-tist (st süntaksis) käituvad mitmetüvelised sõnad moodustusviisist sõltu-mata ühtviisi: *korv- ja võrkpall, korv- ja võrkpallurid*. Soome värskeim selleteemaline uurimus (Mäkisalo 2000) veenab, et samas on ehitusliku terminina üldistumas inglise *compound*, mistõttu häda näib olevat vastu-pidises: ühesugused tunnused omistatakse – sh tajueksperimentide puhul – järelosas verbitüve sisaldavatele mitmetüvelistele kompleksidele, ehkki need tuletatuna semantiliselt põhja ei sisaldagi (õieti on selleks katego-riaalse tähendusega morfoloogiline põhi, nt eesti *abiellu/mine*). Jällegi võiks n-õ lokaalne arutelu tõlgituna teoorias levivaid mõisteid täpsus-tada, jagades tunnused üldisteks ja moodustusviisiomasteks.

sed ongi ilmsed. Lihtsam on paradigmati domineerivate rõhuasetuste eristamine, kuid jätan selle teoretikute hooleks – infot leiab lihtsal kujul ka entsüklopeediatest.

Teine raskus on selles, et funktsionalismi mõiste on äärmiselt laia hõlmeaga. Näiteks seostatakse uut paradigmat, nagu kognitiivne keeleteadus, funktsionalismi üldise suunaga. Wolfgang Dressler (1990, vt ka 1995) on kirjutanud loomuliku keeleteaduse ja kognitiivistika ühis- ja erijoontest, ühistest ja erinevaist taotlustest nimelt funktsionalismi ühendava märksõna all.

Loomuliku keeleteaduse mõjul või isegi rööpselt on eesti keelekirjeldusse jõudnud avatud morfoloogia mõiste, mille rakenduslikku väärtust nt leksikograafias või morfoloogia õpetamisel muulastele on raske ülehinnata. Sama loomulikkuse mõtteviisiga seostub omakorda keelemuutuste kirjelduse 1970.–80. aastate laine Eestis, mille harjal võiks näha Mati Hindi sellesuunalisi töid: ta töödeb morfofonoloogilisi tüübinihkeid ja nende põhjusi, avastab v-kesksõna funktsionaalse muutuse, eitusvahendite ning eituse süntaksi nihked, paar kaassõnastumist jm (vt rakenduslikku ülevaadet Hint 1996 ja seal-seid viiteid autori enda töödele). Hindi ja tema üliõpilaste tulemused kajastusid kuigivõrd ka keelekorralduse praktikas (vt KT 1985), jäid aga 1980. aastatel n-ö poolele teele nõrga rõhu tõttu keele variatiivsusele. Nii see kui ka järgnev sunnivad tõdema, et ühiskondlikud protsessid on äärmiselt aeglased just selle hariduse tõttu, mille alusel uusi tekste vastu võetakse ja maailma semiotiseeritakse või ümber märgistatakse.³

Keelemuutuste praegune, grammatikaliseerumise mõiste (vt nt Hopper, Traugott 1994) ümber koonduv lainegi kuulub üsna ilmselt keeleteaduse funktsionaalsesse paradigmasse, vastandudes strukturalistlikule sünkrooniapostulaadile pankroonia mõiste rakendamisega. See uurimissuund on pakkunud teoreetilise vastandkoha keelekorraldusliku mõtlemise jäigale, süsteemsust deklareerivale väljundile (vt M. Erelt, Metslang 1998). Tõsi, viimane ei peegeldu enam ammu keelekorralduses, vaid argiteadvuses, eriti kui keelekorralduslike soovitude vältimatu rakenduse ulatus ühiskonnas määratleda

³ M. Hindi uurimuste keelekorralduslik esituslaad on saanud kriitika osaliseks (nt Erelt, Metslang 1998), mis aga ei vähenda tulemuste väärtust – kriitika eeldab nende olemasolu ja on suunatud Hindi hoiakute, mitte tulemuste vastu, millele artiklis viidatakse.

(vt Kerge 1999) ja uurida keelevariantide (nt Hennoste 2000b; Kerge 2000) aktuaalset põimumist tekstis.

Igasugune tekstiuurimine, mis Eestiski aasta-aastalt enam maad võtab ja mida on hiljuti valgustanud Inga Kukk (2001), on funktsionalistlik oma objekti kaudu, kuivõrd tekst ise on keele minimaalne funktsioon (Beaugrande, Dressler 1981). Nimetatagu, et seda ei pruugi olla korpuseuurimus, kuivõrd objektiks on võimalik valida ka struktuurielement vm süsteemi tunnus. Keele-, sh ka tunnuste dünaamika mõtestus korpuste kaudu peaks omakorda teenima keele funktsionaalset mõtestust, millele rakenduslik teave saab toetuda.

Kogu kirjuse juures lähtutakse alljärgnevas valdavalt raamist, millele funktsionalism kitsamas tähendus toetub ja mille puhul kesksel kohal on M. A. K. Halliday nimi. Tema, Richard A. Hudsoni ning nende eelkäijate (B. Malinowski ja J. R. Firthi) järgi räägitakse ka Londoni koolkonnast, tuues esile seoseid Praha koolkonnaga. Näiteks eesti grammatikakirjelduses on ammendavalt arvestatud, eesti keelele kohaldatud ja selle raames arendatud Halliday üht suunda, mille ideeline päritolu omistatakse prahalasele Mathesiusele (vt Malmkjær 1996), s.o lause aktuaalse liigenduse ehk funktsionaalse perspektiivi teemat. Praha markeerituse teooria on Eestis 1970. aastatest filoloogiline aabitsatõde. Ka kitsamad koolkonnad nagu S. C. Dik'ist lähtuv funktsionaalne grammatika oma arusaamadega leksikaalsete kategooriate mõjust grammatikale (vt Dik 1978; Bolkestein, de Groot, MacKenzie 1985a, 1985b) on eesti keeleteadust selgelt mõjutanud, haakudes seejuures Halliday (1985) arusaamadega keelesüsteemist kui leksikogrammatilisest tervikust.

4. Eesti rakenduslingvistika funktsionalistlike arusaamade taustal

Kitsamalt kirjakeeleteooria ja sedakaudu nii keelekorralduse kui ka tasemestandardite ja õppekavaarenduse kõige laiemaks raamistuseks võibki niisiis pidada Praha koolkonda (1926–1945) kui funktsionalismi alusepanijat keeleteaduses, kelle väitel keele fonoloogilised, grammatilised ja semantilised struktuurid on tingitud funktsioonidest, mida neil tuleb täita ühiskonnas, kus nad toimivad, nagu toob esile Malmkjær (1996). Selgelt on Praha lingvistidele oma töös toetunud Henn Saari. Näitena mõtteviisist sobib arutelu normi ja normingu üle (Saari 1974), samuti 1976. a ÕS-i koostamise samasuuna-

lised põhimõtted võrreldes varasemaga, ÕS-i ilmutumisele järgnenud diskussioon jpt artiklid toonases Keeles ja Kirjanduses.

Halliday-suunast välja kasvanud funktsionalistlikke arusaamu on artikli autor käsitlenud varem (Kerge 2000; vt ka Kerge 1998) ja püüdnud neid arvestada kogu oma (rakenduslikus) töös. Tiit Hennoste mitmekülgses käsitluses on nii otseselt kui kaudselt arvesse tulnud sama tüüpi mõtlemine keelest kui funktsioonist, hõlmates avaramalt ja loengulise ülevaatlikkusega paradigma arenguid (Hennoste 2000a). On üsna ilmne, et piisav rakenduslik mõtestus on nendele kasvavatele ja lähenevatele arusaamadele toetuvana alles tulevik.

Selgeid küsitavusi on meie sõnastike märgendisüsteemis ja konkreetseis märgendites⁴, eriti kui avada mõni oluline sõnastik muulase pilguga. Samas nõuab tasemeorientatsioon juba gümnaasiumi alguses registrite eristamist. Lausa puudu on märgendite tänapäevane mõtestus keelekasutaja jaoks. Emakeele riiklikku, keelekasutus- ja tekstikeskse suunitlusega õppekavasse (Eesti 1996) on sõnastike kasutusvilumuse loomine (ja kasutuse loomulikuks pidamine kontrolli olukorras) sisse kirjutatud, kuid tegevõpetajatel – sh ka venekeelses koolis – puuduvad põlvkondade kaupa olemuslikud arusaamad keele enda funktsionaalsest liigendusest ja tekstiteooriast. Nii ei saa ei õppimist ennast ega sõnastike toetavat kasutamist viia laiema mõistmise pinnale, kus valdkonna-, registri-, stiili- ja konnotatsioonide (otsesed ja kaudsed) märgendid aitaksid suunata slängimaigulise igapäevasuhtlusega noori (vt Kerge 1999), saati kui neil on muu emakeel. Töötekstid omakorda suunavad neid kas kalkatõlkele või ametliku keelekasutuse tegeliku normi ehk kantseliidi juurde, nii et ka kursisolek tekstidega ei õpeta, vaid desorienteerib. Arusaamades on vaja murrangut, selleks aga parandada nende rakenduslikku alust, alaku see või rangest nõudmisest, et keeleüliõpilased lakkaksid keelendite kohta kasutamast väljendeid “õige” ja “vale”, kui nad ei määratle keelendi kasutuskonteksti ega arutle autori eesmärgi üle.

Ka puudub eesti keele sõnaraamatus (T. Erelt 1999) väga väheste eranditega igapäevakeele morfoloogia, mida uut tüüpi ÕS-i kavandades pidas väga oluliseks Henn Saari. Suunavas sõnaraamatus ei saa lihtsalt mööda vaadata asjaolust, et suurt osa sõnu muudaks eestlane oma ühiskeeles justnagu valesti (nt *raamatukaani*, *ohtlikute*

⁴ Märgendusprobleemidega tegeleb praegu K. Rossi juhendamisel TPÜ magistrant Liisi Piits.

või *naases*) – igapäevakeele vormid tuleb kaasata ja märgendada, see aga nõuab arusaamist nii märgendite mõttest kui ka märgendamata vormide neutraalsusest kindlas kontekstis (avalik asjalik tekst).

Tagamaa on paraku mujal: ÕS-i tegijatelt ei saa nõuda grammatilist infot, mis EKG-s (1995) ja tõenäoliselt ka EKI automaatse morfoloogia andmebaasis lihtsalt puudub. Rakenduslikud tagajärjed ulatuvad jällegi õpetusse ja õpetajate õpetusse, kus modernne arusaam jääb õhku ning üksiknäidete varale. Kuivõrd aga muulaste testimisel ei ole viga see, mis eestlaste emakeeles nt keelemuutuste tagajärjel ette tuleb, siis jääb ka testi hindamine teatud osas küsimärgi alla: registritundmise viga või... Allikate puudus on nagu nõiarung, mille tagajärjel peetakse ideaaliks olukorda, kus ühed-samad akadeemilised inimesed juhiksid, korraldaksid, õpetaksid, testiksid, parandaksid jne, sest vajalik info on olemas nende peas (alati isegi mitte akadeemiliselt paberil). Kui aga midagi on paberil, ei vaevu teised sama ringi inimesed seda isegi lugema, sest neil... pole aega. Selle tulemusel omakorda ei suunata algajaid juba ilmunud teabe juurde, omamata ise kompetentsi selle tuumteemasid tutvustada. Uus nõiarung on käes.

Probleem ulatub ka emakeeleõpetusse ja selle riigieksamite hindamisse: kas igapäevakeelsus on keele- või stiiliviga (sh registrieksimus), seda ei mõista ei õpetajad ega hindajad ühtviisi. Algab aga emakeeleõpetus klassiõpetaja käe all, kes EV seaduste järgi töötab (nagu Soomeski) lastega ja nende emakeelega kuus aastat. Kraaditööde retsenseerija kogemus ütleb: vähe on olla tugev didaktikas, kui tänapäevaselt ei vallata ainet, millele seda rakendada, ega eesmärke, mida aine omandamine hõlmab. Ebafunktsionaalsena leviv arusaam “keelevabadustest” ja ebamäärasest kontekstivabast “soovituslikkusest” teeb ainult kurja.

Grammatikagi tuleks läbi kirjutada funktsionaalselt aluselt. EKG (1993) on nt küll puudutanud leksikaalsete kategooriate mõju verbivormide tähendusele, kuid see jääb näidete tasemele. Rakenduslikus plaanis on niisama oluline nimisõnavormide seni kirjeldamata sõltuvus leksikaalsetest tunnustest. On üsna ilmne, et muulastele pole eesti kombel vaja käändeid kui süsteemi osa, vaid nende kontekstitähendusi (inglise *reading*), mis esmapilgul sõltuvad nii lause kui fraasi süntaktilistest tunnustest ja loovad neid (vrd *Mul on külm* ja *Saarel on külm*). Nii suunab morfosüntaktilise prototüübi lõhkumine loovale intepretatsioonile (vrd *Laual oli hea tuju* – personifikat-

sioon? hüüdnimi?) või hoopis prototüüpsetele vormieelistustele (vrd *Laul* ELUTU on kärbes ja *Isa peal* ELUS on kärbes). Siinkirjutaja on põlve otsas püüdnud midagi rakenduslikku süntaksi- ja vormisemantikastki paberile panna (Kerge 2001a), kuid uurimusliku aluseta ei saa tulemus olla parim. Teemasid, mis vajavad funktsionaalset mõtestust, on muidki, kuid piirdun siin veel paariga. Süsteemigrammatika räägib sõnajärjetüüpidest, kuid kontekstivaba sõnajärjega lauseid esineb vaid teksti üksikutes kindlates positsioonides. Omandada on muulasel vaja tekstilauseste sõnajärg ja eestlasel tekstilause sõnajärje mõte, mis mõlemad on ühtlasi seotud põhitüübist hoopis kõrvale jäävate vabade laiendite hulgaga. Sõnamoodustuse materjali ei liigendata EKG-s (1995) keele toime aspektist lähtuvalt peaaegu üldse, nii et sellegi alged on tulnud enese napi uurijakogemuse ulatuses süntaksikäsitluse hõlmata (Kerge 2001a). Reet Kasiku (1996) toel võinuks õnnestuda sõnatuletuse poolel.

Hint kirjutab Oma Keeles: keelereeglid tuleb avastada, mitte leiutada. Temaga võib vaielda, kui ta sellesama postulaadi järgi vahel kritiseerib XX sajandi esipoole keeleideoloogiat, kus polüfunktsionaalne vahend tuligi kujundada ning selgeks õpetada (ja nii läkski), edasises aga mitte. Leiutamise sündroom on liitumistüübi normingutes (vt Vare 2001) ja ehk ka tuletustüvede normimises. Ei ole teada, kas uurimine annaks mingi tuletusspetsiifilise põhjenduse välte nõrgenemistele, millega õpetajad koolis osati vaevlevad kui (klusiili) kirjaveaga, nt (*kas oleks*) *mõtekas* vms. Neidki pisiasju on vaja uurida kontekstis, kus nad leiab, et otsustada neutraalsuse üle – kus ja kelle silmis nad seda on.

Riigikeele tasemete määratlemine on olnud eestlasele üsna õpetlik tegevus. Keele mitmetasandilisuse ja keelekirjelduse komponendirohkuse temaatika on Eestis laiemalt tuntud just eesti keele kui võõrkeele kirjelduse kaudu (Kerge 1996/98; Ehala jt 1997; Laur 1998; Loog, Kerge 1999). Põhjuski on selge – selles valdkonnas toetatakse Euroopa Liidus levinud nõuetele, milles arusaamad registrilisest ja dialektilisest variatiivsusest, suhtlus- ja kompensatsioonistrateegiatest, keeleoskuse sotsiokultuurilisest defineeritusest jms on laialt omaks võetud. Põhjendatud etteheited väljundile (nt Hennoste 1999) tulenevad sellest, et keelekirjeldus ei paku kaugeltki ei rakenduslikku ega teoreetilist baasinfot. Nõuda nt 1997 ilmunult adekvaatset ülevaadet vaba konversatsiooni sidumisel kasutatavaist väljenditest ja nende pragmaatilisest tähendusest ei saa öelda muud, kui

et nõutakse valdkonnale uurimisraha: EKG (1993) pakub küll mingi valiku modaalpartiklitest ja siduvaist üldlaienditest, kuid tasekirjeldus nõuab lisaks laiemale skaalale (dialoogi sidumine) nendegi seostamist kasutusoludega laiemas tähenduses, registrilise väärtuse kirjeldust jpm.

5. Lõpetuseks

Miks kiita hallidiaanlikku lähenemist keelele, kui on palju põneva-maid uusi mängumaid, terve uue kognitiivse keeteaduse paradigma?

1. H. Õim (1996) on küll nimetanud, et keele kui interaktsiooni-vahendi problemaatika ei mahu lingvistika raamidesse, kuid sellel koolkonnal on oma sotsiolingvistiline plaan Richard A. Hudsoni (1996, esmatrükk 1981) püsivalt väärtustatud arusaamade näol, ilma et Halliday ise oleks sotsiolingvist.

2. Halliday on lingvist üsna traditsioonilises tähenduses; tema jaoks lihtsalt ei ole olemas suhtlusest lahutatud “keelt” Leksiko-grammatika vahendid on primaarse, s.o tähenduse teenistuses. Ka pole nad kas kõigi keelekasutajate jaoks ühtviisi neutraalsed, ei sobi keelekasutuse erinevaise olukordadesse või neid ei vajata seal. (Vt Halliday, Hasan 1985) See haakub üha laiemalt levinud arusaamaga, et keele minimaalse funktsioonina on keelekirjelduse keskseks vaatlusobjektiks tekst, mis on allutatud diskursusele. Näiteks ei saa siin-kirjutaja arvates Halliday registri mõistest tagasi ega edasi, samas on see mõiste lingvistiliselt hõlmatav, kirjeldatav lingvistilistes kategooriates.

3. Just see viimane omadus võimaldab kirjeldatud funktsionalismi haakida erinevatest teooriatest ja koolkondadest pärineva lingvistilise mõtlemisega. Millises tahes võtmes kirjeldatud struktuuri, millises tahes teoorias leitud arendust on võimalik funktsionalistliku analüüsiga haakida, kui me määratleme keelevariandi, mida me uurime. Tulemused ei käi siis rakendamatuna “eesti keele” kohta, vaid kehtivad kindlas keelekasutusvaldkonnas (abstraktsioonina kindlas allkeeles), kindla suhtluslaadi kohta (formaalne, poolformaalne, vaba), iseloomustades domineerivat tekstilaadi (narratiivne, deskriptiivne, argumenteeriv) jne. Eelduseks on tekstikorpusega hõlmatud keelekasutusvaldkondade ringi laiendamine väljaspoole aja-ja ilukirjandust ning detailiseerimine nii, et tavakasutaja pääseks sellele vajadusel ligi ka tekstikaupa (st jälgides kindlat tekstitüüpi). Viimasel juhul tekiks võimalus mistahes uuringuid teostada ka valdkonna-

üleste tekstitüüpide võtmes. Tulevikuvisionina võiks niisugusel juhul näha allkeelte jm keelevariantide ühis- ja eriosa kirjeldust, mille rakendatavuses vast kedagi veenma ei pea.

Õnneks edeneb uurimise poolel kõik äärmiselt jõudsalt. Noori uurijaid on uskumatul määral, nende tööd kajastavad küpsust. Loodagu ainult tingimused: raha nende enda ja piisava abitööjõu palkamiseks, raha uurimiseks. Vahest poleks halb raha saamise tingimuste hulka kirjutada *rakendatavus* või koguni *rakenduslingvistiline väljund*.

Siinkõnelejale tundub, et tegelik eesmärk on ikkagi nihe filoloogilise avalikkuse keeleteadvuses (sh tõlkijad, toimetajad, õpetajad jne). Ei tule imestada, et nt Uno Merestel (vt 1996) tuleb maadelda laiema avalikkuse keeleteadvusega, mida seaduste sõnastamisel esindab riigikogu ja mida suunavad juristid on täies veendumuses, et tegelevad oma oskuskeele pärusmaal ega pea õiguse semantilisse sfääri kuuluvat avalikkuse hüveks kodeerima (mõisted Kerge 2000). Me oleme keeleteoreetiliselt teadlikud asjadest, mida ei olda valmis rakendada, sest puudub vahelüli, rakenduskeeleteaduslik väljund, millele omakorda ehitada kooli keeleõpetus ja keele kasutuse õpetus. Mis sellest omakorda tuleneb, jäägu päevakajalisemaise allikaisse.

Kirjandus

- Andegwandte Linguistik 2000. M. Stegu, R. Wodak, R. A de Beaugrande, R. de Cillia, R. Rathmayr, B. Lutz, B. Spillner. Universität Wien. Vt www.google.com/u/univie?q=Angewandte+Sprachwissenschaft&sa.
- de Beaugrande, R. A.; Dressler, W. U. 1981. Einführung in die Textlinguistik. Konzepte der Sprach- und Literaturwissenschaft 28. Tübingen: Niemeyer.
- Bolkestein, A. M.; de Groot, C.; Mackenzie, J. L. (toim) 1985a. Syntax and Pragmatics in Functional grammar. Functional Grammar Series 1. Dordrecht, Holland/Cinnaminson, U.S.A.: Foris Publications.
- Bolkestein, A. M.; de Groot, C.; Mackenzie, J. L. (toim) 1985b. Predicates and Terms in Functional Grammar. Functional Grammar Series 2. Dordrecht, Holland/Cinnaminson, U.S.A.: Foris Publications.
- Dik, S. 1978. Functional Grammar. North-Holland Linguistic Series 37. Amsterdam: North-Holland.
- Dressler, W. U. 1990. The cognitive perspective of "naturalist" linguistic models. – Cognitive Linguistics I (1), 75–98.

- Dressler, W. U. 1995. Form and function in language. – Proceedings of the First Rasmus Rask Colloquium, Odense University, Nov. 1992. Ed. by Sh. Miller, J. Mey. Odense University Press, 11–39.
- Eesti 1996 = Eesti põhi- ja keskkariduse riiklik õppekava. Emakeel. (Eesti õppekeelegraafik.) 1996. – Riigi Teataja I osa, 65–69 (27. september 1996), 1972–1987
- Ehala, M. 2000. Kirjutamise kunst. Tallinn: Kännimees.
- Ehala, M.; Saarlo, K.; Vare, S.; Öispuu J. 1997. Eesti keele suhtluslävi. Kaasaegsed keeled. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- EKG 1993, 1995 = M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus, 1995. II. Süntaks. Lisa: kiri, 1993. Tallinn: ETA EKI / KKI.
- Erelt, M. 1997. Sõnamoodustus. – M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Tallinn: EKSA. 315–369.
- Erelt, M.; Metslang, H. 1998. Oma või võõras? – Keel ja Kirjandus 10, 658–668.
- Finch, G. 2000. Linguistic Terms and Concepts. Macmillian Study Guides. Houndsmills, London: Macmillian Press.
- Hudson, R. A. 1996. Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge UP
- Halliday, M. A. K. 1985. An Introduction to Functional Grammar. London: Edward Arnold.
- Halliday, M. A. K.; Hasan, R. 1985. Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective. Deakin, Victoria: Deakin University Press.
- Hennoste, T. 1999. Eesti keele arengud: totalitaariast polioloogiasse. – Keel ja Kirjandus 2, 88–96.
- Hennoste, T. (toim) 2000a. Eesti keele allkeeled. TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16. Tartu.
- Hennoste, T. 2000b. Allkeeled. – Eesti keele allkeeled. TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16. Toim T. Hennoste. Tartu. 9–56.
- Hint, M. 1996. Eesti keel okupatsiooni järel. – Keel ja Kirjandus 12, 802–808.
- Hopper, P. J.; Traugott, E. C. 1994. Grammaticalization. Cambridge Textbooks in Linguistics. New York, Melbourne: Cambridge UP
- Kasik, Reet 1996. Eesti keele sõnatuletus. TÜ eesti keele õppetooli toimetised 3. Tartu.
- Kerge, K. 1990. Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Tallinn: ENSV TA ühiskonnateaduste osakond.
- Kerge, K. 1996 /1998. Funktsionaalse keeleoskuse taseme määratlemine. Tallinn: EV Haridusministeeriumi Metoodika- ja Koolituskeskus,

1996. = www.ekk.edu.ee. Vt: Riigikeel > Testid > Tasemetestid >. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus, 1998.
- Kerge, K. 1998. Nüüdistekstid: kas suunamatu keelemuutus? – Keel ja Kirjandus 4, 225–235.
- Kerge, K. 1999. Kirjakeele mõiste ja roll. – Õiguskeel 2, 3–12.
- Kerge, K. 2000. Kirjakeel ja igapäevakeel. – Eesti keele allkeeled. TÜ eesti keele õppetooli toimetised 16. Toim T. Hennoste. 75–110.
- Kerge, K. 2001a. Eesti süntaks keeleõppe praktikule. Tallinn: TEA.
- Kerge, K. 2001b. Phare keelesari ehk Mida eurooplane Eestile kinkis. – Oma keel 2, 86–92.
- Koit, M.; Õim, H. 1998. Arvutuslingvistika mujal ja meil. – Keel ja Kirjandus 1, 1–7.
- Kraut, E. 2000. Eesti keele hääldamine. Tallinn: TEA.
- Kukk, I. 2001. Tekstianalüüsist teisel pool lahte. – Keel ja Kirjandus 5, 349–355.
- KT 1985 = Kirjakeele teataja 1979–1983. Tallinn: Valgus.
- Laur, M. 1998. Esimene verstapost. Eesti keele suhtluse algfase. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.
- Loog, M.; Kerge, K. 1999. Tuul tiibades. Eesti keele suhtluse kõrgtase. Tallinn: Riiklik Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskus.
- Luukka, M.-R.; Salla, S.; Dufva, H. (toim.) 1998. Puolin ja toisin. Suomalais-virolaista kielentutkimusta. AFinLAn vuosikirja 1998 / No. 56. Soveltavan kielentutkimuksen yhdistyksen (AFinLA) julkaisuja. Jyväskylä.
- Malmkjær, K. (toim) 1996. The Linguistics Encyclopedia. London, New York: Routledge.
- Matthews, P H. 1997. Oxford Concise Dictionary of Linguistics. Oxford, New York: Oxford UP.
- Mereste, U. 1996. Seadusloome ja sotsiolingvistika. – Akadeemia 1, 3–39.
- Metslang, H.; Tomingas, S.; Õispuu, J. 2000/2001. Eesti keele grammatika seinatabelid. Tallinn: TEA; Õpetaja tabeliraamat. Tallinn: TEA.
- Mäkisalo, J. 2000. Grammar and Experimental Evidence in Finnish Compounds. Studies in Languages 35. University of Joensuu, Faculty of Humanities. Joensuu: University of Joensuu.
- Pajupuu, H. 2001. Kuidas kohaneda võõras kultuuris. Tallinn: EKSA.
- Saari, H. 1974. Keelehääling. Tallinn: Valgus.
- Sajavaara, K. 2000. Soveltava kielentutkimus. – Näkökulmia soveltaan kielentutkimukseen. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä. Toim K. Sajavaara, A. Piirainen-Marsh. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, soveltavan kielentutkimuksen keskus. 13–30.

- Sajavaara, K.; Piirainen-Marsh, A. (toim) 2000. Näkökulmia soveltavaan kielentutkimukseen. Soveltavan kielentutkimuksen teoriaa ja käytäntöä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, soveltavan kielentutkimuksen keskus.
- Vare, S. 1984. Sõnamoodus. – P. Nemvalts, S. Vare. Eesti keele õpik X klassile. Tallinn: Valgus.
- Vare, S. 2001. Üldkeele ja oskuskeele nihestunud suhe. – Keel ja Kirjandus 7-8, 455–472, 563–571.
- Õiguskeel 1995–2001. Valitsuse õigusterminoloogiakomisjoni, al. 2000 Justiitsministeeriumi väljaanne. Tallinn: Juura, Õigusteabe AS.
- Õim, H. 1996. Teoreetiline keeleteadus ja integreeritud keeleteooria. – Keel ja Kirjandus 11, 731–744.
- Õim, H. 2001a. Eesti keeleteadusliku mõtte areng XX sajandil. – Keel ja Kirjandus 7, 468–479.
- Õim, H. 2001b. Keeletehnoloogiast ja keelest – Keel ja Kirjandus 7, 499–501.